

تقسیمبندی علوم از منظر اخوان الصفا و فارابی

سیداحمد حسینی^۱، مهدی امیری^۲

چکیده

با آنکه فیلسوفان بسیاری از تقسیم علوم سخن گفته‌اند اما همه آنها از تقسیم واحدی سخن بمیان نیاورده‌اند. در این بین هم مقسم و هم اقسام متفاوت است. اخوان الصفا در تقسیم علوم مطلق دانش را در نظر میگیرند و در ابتدا علوم را به دو دسته صنایع علمی و صنایع عملی تقسیم میکنند؛ اما فارابی رشته‌های علمی - و نه مطلق دانش - را تقسیم میکند و این علوم را براساس سودمندی، به دو بخش علوم ابزاری و غیرابزاری تقسیم میکند. در تقسیمبندی اخوان الصفا که رویکردی نوافلاطونی دارند، جایگاه نفس، سیاست، منطق و اخلاق متفاوت از جایگاه این مسائل نزد مشائینی مانند فارابی است. مهمترین مبنای تقسیم علوم از دیدگاه اخوان الصفا، تقسیمبندی از حیث غایت است. اما فارابی همانند ارسطو، بر دو ملاک اصلی تقسیم علوم، یعنی غایت و موضوع تکیه میکند. در نوشتار حاضر، علاوه بر آنکه به بررسی تفاوت تقسیم علوم از دیدگاه اخوان الصفا و فارابی پرداخته میشود، جایگاه خاص برخی علوم نیز نزد آنها مشخص میشود.

۸۷

۱. استادیار گروه فلسفه و حکمت اسلامی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان (نویسنده مسئول)؛ ahmadhosseinee@gmail.com

۲. کارشناس ارشد فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان؛ mehdiamiri4451@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۴/۳/۴ تاریخ تأیید: ۹۴/۶/۲۴

کلیدواژه‌ها: تقسیم علوم، ملاک تقسیم علوم، موضوع علم، غایت علم، اخوان‌الصفاء، فارابی

* * *

۱. مقدمه

تقسیم و طبقه‌بندی علوم همواره از جمله مسائل مهمی بوده است که مورد توجه فلاسفه و دانشمندان قرار گرفته؛ زیرا برای ایجاد ارتباط و اتحاد بین علوم و مقایسه بین آنها، در دست داشتن تقسیم‌بندی صحیحی از علوم لازم است. بنابراین، این کار علاوه بر اینکه به نظم‌بخشی ساختمان ذهنی و فکری انسان کمک میکند؛ باعث میشود که شناخت بهتری از ارتباط بین علوم حاصل شود. تقسیم علوم صرفاً کاری تفننی نیست که جنبه هنری و خلاقانه داشته باشد، بلکه فعالیتی علمی و فلسفی است که ریشه در مبانی فلسفی دارد و بر چگونگی نگاه و رویکرد فیلسوفان به علوم و تعریفشان از علم و رابطه میان علوم از منظر آنها دلالت دارد. در طول تاریخ فلسفه تقسیم‌بندیهای مختلفی برای علوم ارائه شده است که هر یک استلزامات معرفت‌شناختی و علم‌شناختی خاص خود را دارد. با مطالعه این تقسیم‌بندیها میتوان به مبانی معرفت‌شناختی فیلسوفان و درک بهتری از مبانی فلسفی آنها دست یافت. ارسطو، نخستین فیلسوفی بود که به تقسیم علوم پرداخت. او در متافیزیک به صورت استقرائی علوم را براساس غایت به سه دسته نظری، عملی و فنی (تولیدی، صناعی، شعری، سازنده و خلاق) تقسیم کرده است؛ هدف بیواسطه هر یک از این علوم چیزی جز شناخت نیست. اما هدف نهایی آنها بترتیب عبارت است از: دانش، رفتار و ساختن اشیاء سودمند یا زیبا.^(۱) او در ادامه هرکدام از علوم را بر اساس موضوع تقسیم میکند. طبق رویکرد مشائی ارسطو، تفکیک دقیق و مستحکمی میان همه علوم وجود دارد و علوم نظری و عملی کاملاً از هم جدا هستند.

در عالم اسلام نیز کندی تقسیم‌بندی خاصی را از علوم ارائه داده است؛ بطوری که فلسفه را به دو بخش نظری و عملی تقسیم میکند. همانگونه که وجود انسان دارای دو جنبه حسی و عقلانی است، فلسفه نیز به علم عقلی و عملی تقسیم میشود. کندی در این تعبیر علم عقلی را برابر با دانش نظری و عالم محسوس را مربوط به دانش عملی در حکمت ارسطو میدانند.^(۲)

از جمله تلاشهای برجسته در زمینه تقسیم‌بندی علوم، تلاشهای اخوان‌الصفاء است. با نگاهی به رسائل اخوان‌الصفاء، میتوان دریافت که این گروه تا چه اندازه به مبحث تقسیم‌بندی علوم اهمیت داده‌اند؛ زیرا رسائل آنها دایرةالمعارفی است که همه علوم زمانه را در خود جای داده است. اعتقاد آنها بر این نکته استوار است که با تقسیم و بررسی

۸۸

سال ششم، شماره دوم

پاییز ۱۳۹۴